

KUR'AN NEDİR?

1. Kur'an Kelimesinin Manası:

Bilindiği gibi yüce kitabımız Kur'an-ı Kerîm, dört büyük semâvî (ilâhi) kitaptan biri ve sonuncusu olup, Hz. Muhammed (s.a.)'e inzal edilmiştir. Bir başka deyişle O'na gelen vahîleri ihtiva eder. Dili Arapçadır.

Dilciler “Kur'ân” teriminin hangi kökten geldiği hususunda değişik görüşler ortaya koymuşlardır. Bu görüşlerden daha çok tercih edilene göre bu kelime, “okumak” anlamına gelen bir mastardır ve “karae” kökünden gelmektedir. Bu manaya kullanıldığı bizzat Kur'ân-ı Kerîm'in metninde de görülür.¹

Daha sonra bu kelime Hz. Muhammed'e (s.a.) inzâl edilen vahîlerin tamamı için özel isim olmuştur. Ancak yine kendi metninde ona “Kur'ân” teriminden başka isimlerle de işaret edilir. Bunlara misal olarak “el-Furkan”², “ez-Zikr”³, “et-Tenzîl”⁴ isimleri zikredilebilir.⁵ Ancak şunu belirtelim ki, bu isimler içinde daha çok kullanılanı ve yaygın olanı “Kur'ân”dır.

2. Kur'an'ın Tarifi:

Çeşitli açılardan konuya bakılarak Allahın kitabı Hz. Kur'ân için değişik tarifler yapılmıştır. Bunlar içinde birçoklarının birleşebildiği bir tarif şöyledir:

“Kurân;

- Bir benzerini meydana getirmek hususunda beşeri âciz bırakan,
- Peygambere inzâl yoluyla gelen,
- Mushaflarda yazılı bulunan,
- Peygamberden itibaren nesillerden nesillere tevâtüren nakledilen,
- Tilâveti ibâdet hükmünde olan bir kelâmdır.”

Görüldüğü üzere bu tarifte Kur'ân'ın beş ana özelliğine işaret edilmiştir:

1. Kur'ân ilâhi bir kelâm olduğu içindir ki, dilindeki ve söz dizisindeki üstünlük, hiçbir Arap edip ve şairinin erişemediği üstün bir seviyededir. Bizzat Kur'ân'da onun bu özelliğine

¹ 75:17, 18 (bk. İsfahânî, *el-Mufredat*, s. 402).

² 25:1.

³ 21:50.

⁴ 26:192.

⁵ Kur'an'ın diğer isimleri için bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 273 vd.

değinilmiş, Allah katından geldiği hususunda şüphesi olanlar, onun küçük bir bölümünün benzerini ortaya koymağa davet edilmiştir.⁶

Özellikle ilk nâzil olduğu yıllarda bu çağrıya uyararak onun herhangi bir bölümünün benzerini ortaya koymağa teşebbüs edenler görülmüş, ancak bunu başaranlar olmamıştır.⁷

Onun dil yönünden tartışılmaz üstünlüğü, Arap edebiyatı ile meşgul olan bütün dilciler tarafından kabul edilir.

2. Kur'ân'ın bir diğer özelliği de Allah tarafından Cibrîl (Cebrâil) adlı melek aracılığı ile Hz. Muhammed (s.a.)'e gönderilmiş olmasıdır. Ancak bu geliş toptan olmamış; Hz. Peygamber'in 23 yıllık peygamberlik hayatı boyunca çeşitli problemleri çözmek, çeşitli sorulara ve toplum içinde ortaya çıkan güçlüklerle cevap olmak üzere perdesiz, kısa kısa bölümler (âyetler ve sûreler) şeklinde gerçekleşmiştir. Bu geliş "vahî" diyoruz.

İlk vahî, miladın 610. yılında Mekke'nin 3 mil kuzey-doğusunda bulunan Hirâ mağarasında gelmiş, Kur'ân'ın "Seni yaratan Rabbinin adıyla oku!.." ⁸ diye başlayan ilk emirleri Hz. Peygambere tebliğ edilmiştir.

3. Gelen vahîler, Hz. Peygamber (s.a.) ve diğer müslümanlar tarafından sür'atle ezberlenmekle birlikte, ayrıca yüce peygamberin emri üzerine vahî kâtipleri tarafından yazılıyordu. Bir âyeti aynı zamanda birkaç görevli kâtip ayrı ayrı da yazmış oluyordular. Dört Halife (Ebu Bekir, Ömer b. El-Hattâb, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Talib), Zeyd b. Sâbit, Ubeyy b. Kâ'b, Hâlid b. El-Velîd, Sâbit b. Kays, Muâviye b. Ebî Sufyân.. Hz. Muhammed'in vahî kâtibi olarak görevlendirdiği sahâbîlerdendir.⁹

Yazı malzemesi olarak ise, özellikle ilk yıllarda düz satırlı şeyler (ince taşlar, kürek kemikleri, hurma dalları, deriler vs.) kullanılıyordu.¹⁰

Daha sonra açıklanacağı üzere Hz. Muhammed (s.a.)'in ölümünden sonra bu yazılı metinler bir araya getirilmiş, böylece iki kapak arasına alınan Kur'ân sayfelerinin tümüne "Mushaf" denilmiştir.

Bir ikinci merhalede de bu nüsha asıl alınarak "Mushaf"ın nüshaları çoğaltılmıştır. Tarifte işaret edilen "Mushaf"dan maksat bu yazılı metinlerdir.

⁶ 2:23; 11:13; 17:88.

⁷ Bâkîllânî, *Î'câzu'l-Kur'an*, s. 19-24; Süyûtî, *el-Îtân*, IV, 33 vd.

⁸ 96:1-5.

⁹ Subhî Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'an*, s. 66.

¹⁰ bk. Buhârî, *es-Sahîh*, VI, 98; Süyûtî, *el-Îtân*, I, 168.

4. Gelen vahîler gerek Hz. Peygamber, gerekse diğere mü'minler tarafından derhal ezberleniyor, Kur'ân öğretimine önem veriliyor, vahî kâtiplerinin yazdıkları metinlerden başka özel nüshalar meydana getirenler de oluyordu. Ali b. Ebî Tâlib, Sa'd b. Ubeyd, Ebu'd-Derdâ, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit, Ubeyy b. Kâ'b... gibi sahâbiler, Hz. Muhammed (s.a.)'in hayatında Kur'ân'ı toplayan ve özel nüshalar meydana getiren kişilere misal olarak zikredilebilir. Bunlar aynı zamanda Kur'ân'ı ezbere bilen "ehl-i Kur'ân" kişiler olarak ta tanınırlar.¹¹

Bu görünüş, yalnız Hz. Muhammed (s.a.)'in yaşadığı asra münhasır kalmadı. Her nesilde Kur'ân'ı ezberleyen binlerce hâfiz yetişti. Kur'ân öğretimi ve mushaf yazma çalışmaları aralıksız her devirde büyük bir titizlikle sürdürüldü. Böylece Kur'ân, diğere semâvî kitapların başına gelen tahrif tehlikesine maruz kalmadı. Hz. Muhammed'e (s.a.) indirildiği gibi tarih içinde gerçek hüviyetini korudu, zamanımıza kadar ulaştı. İşte bu özelliği sebebiyledir ki, Kur'ân'ın tarifini yapanlar, onun bu yönünü (tevâtür yoluyla asırlar ve nesiller içindeki akışını) ortaklaşa olarak zikretmişlerdir.

5. Kur'ân'ın bizzat kendi dili ile namazda okunması, namazın şartlarından sayılmıştır. Ayrıca namaz dışında Kur'ân okumak ta ibadet hükmündedir. Hz. Muhammed (s.a.)'in buna teşvik eden birçok hadisleri mevcuttur.¹²

KUR'AN'IN İKİ KAPAK ARASINDA TOPLANMASI

1. Başlangıçta Ayetler Dağınıktı:

Hz. Muhammed (s.a.) hayatta iken, gelen vahîlerin düzenli bir nüsha halinde iki kapak arasına alınması düşünülmemişti. Yazılan metinler dağınık halde bulunuyordu. Çünkü Hz. Peygamber hayatta bulunduğu sürece yeni yeni vahîler gelebilir, eskilerine katılabilirdi.

2. Dinden Dönme Olayları:

Hz. Peygamberin vefatından sonra durum değişti. Hz. Ebû Bekirin hilâfetinin ilk yılı içinde irtidât (dönme, dinden dönme, İslâm'dan vaz geçme) ve irtica olayları kendini gösterdi. Devlet, bunlar üzerine asker göndermek zorunda kaldı. Savaşlar oldu. Bu savaşlarda, özellikle Yemâme'de meydana gelen çarpışmalarda birçok hâfizler (Kur'ânı ezbere bilen kişiler) şehit düşmüşlerdi.

Bu durum, Halife Hz. Ebû Bekirin en yakın arkadaşlarından olan Ömer b. El-Hattâb'ı, Kur'ânın geleceği açısından endişelendirdi.

¹¹ bk. Buhârî, es-Sahîh, VI, 103; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 47.

¹² Örnek olarak bk. Muslim, *es-Sahîh*, I, 548 vd.

Gerçi vahî kâtiplerinin yazdıkları metinler dağınık halde de olsa elde mevcuttu. Özel nüshalar halinde Kur'ân'ı yazmış kişiler ve birçok hâfızlar hayatta idi. Herhangi bir âyetin ne okunuşunda, ne de yazılışında karşılaşılan bir güçlük söz konusu değildi. Ama ne olursa olsun, konuya uzun vadeli olarak bakmak gerekirdi. Mesele bu açıdan ele alınınca Hz. Ömere hak vermemek mümkün değildi. Hilâfet makamı resmen Kur'ânı iki kapak arasına almayı gerçekleştirecek çalışmayı yaptırmalı idi.

3. Hz. Ömer'in Teşebbüsü:

Hz. Ömer bu maksadını açıklamak üzere Hz. Ebû Bekire başvurdu. Yemâme olaylarından hahisle endişesini bildirdi. Alınması gerekli tedbirden söz etti. Kur'ân'ın cemedilmesini (iki kapak arasında toplanmasını) teklif etti.

Halife ilk nazarda "Peygamberin yapmadığı bir işi biz nasıl yaparız?.." diyerek bu teklifi kabul etmek istememiş ise de, Hz. Ömerin ısrarlı tutumu üzerine ikna oldu.

4. Hz. Ebû Bekir'in Zeyd b. Sâbit'i Görevlendirmesi:

Derhal peygamberin vahî kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit'i çağırdılar. Gerek genç ve taze zekâsı, gerekse vahî kâtibi olarak Kur'ân üzerinde elde ettiği ihtisası dikkate alınarak bu görev için seçildiğini bildirdiler, bu önemli hizmeti yerine getirmesini istediler. Hz. Ebû Bekir'de meydana gelen tereddüt, Zeyd'de de görüldü. Ancak bu ağır ve mes'uliyetli, o nisbette de şerefli olan bu görevi yerine getirmesi hususunda o da ikna edildi. Şüphesiz Zeyd, bu çalışmayı tek başına yapmadı. Bazı sahabîlerin, özellikle Hz. Ömer'in büyük yardımını gördü.

5. Zeyd'in Takib Ettiği Metod:

Zeyd b. Sâbit'in bu çalışmada takib ettiği metod oldukça enteresandır. Çalışma, sınırlı bir kadroya veya belli malzemelere inhisar ettirilmemiş, aksine bütün ashâbın (sahâbîlerin) kontrolünde ve halkın elindeki bütün yazılı metinlerden yararlanacak şekilde sürdürülmüştür.

Zeyd, sanki elinde hiçbir resmî yazılı metin yokmuş ve kendisi de Kur'ân'ı ezbere bilmiyormuş gibi hareket etti. Görevi üzerine aldığı zaman ilan etti: Kimin elinde yazılı Kur'an metinleri varsa getirmesini istedi. Sadece bununla da kalmadı. Getirilecek her metin için -bizzat Hz. Peygamber'den yazıldığına ve bu metinlerin Alah katından gelen vahîlerden

bulduğuna dair- iki de şahit istedi. Aslında çalışmanın bu şekilde sürdürülmesi yolundaki talimatı bizzat Halife Hz. Ebû Bekir vermişti.¹³

Herkes elinde bulunan Kur'ân ayetlerini ve sahifelerini getiriyor, iki şahidi de beraberinde bulduruyordu. Böylece bu metinlerin bir araya gelmesi ve mükerrer metinlerin ayıklanması suretiyle bugün müslümanların elinde mevcut olan mushafların aslı yazılmış oldu.

6. Ashâbın, Çalışmayı Onaylaması:

Zeyd çalışmasını tamamladı, iki kapak arasında bir araya getirdiği Kur'an âyetlerini, (Mushaf-ı Şerif'i) hilâfet makamına teslim etti. Kur'an tarihçileri bu ilk nüshayı, "İmam Mushaf" (el-Mushafu'l-İmam) olarak adlandırır. Şu husus hemen belirtilmelidir ki, Zeyd b. Sâbit'in ortaya koyduğu bu sonuca ve İmam Mushaf'a itiraz eden hiç kimse çıkmadı. Herhangi bir fazlalık, eksiklik veya yanlışlık bulunduğunu ileri süren olmadı. Aksine bütün hâfızların ve ehl-i Kur'an kişilerin de murakabeleri ile sürdürülen çalışma sonunda ortaya çıkan nüsha, bütün ashâb tarafından onaylandı. Toplumun kabulüne -itirazsız- mazhar oldu. Kaynaklara baktığımız zaman, Hz. Ebû Bekirin bu tasarrufunu ve ortaya çıkan sonucu öven ifadelerle raslıyoruz.¹⁴

Böylece Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.)'in vefatından hemen sonra devlet eliyle resmî bir mushaf haline getirilmiş ve o günün müslümanlarının Kur'an hakkındaki endişeleri ortadan kalkmış oldu.

7. İmam Mushaf'ın Akıbeti:

Bu İmam Mushaf, vefatına kadar Hz. Ebû Bekir'de kaldı. Sonra ikinci halife Hz. Ömere intikal etti. Hz. Ömerin ölümünden sonra da kızı (ve Hz. Peygamberin eşi) Hafsa'ya geçti. İbn Ebî Dâvûd'un (öl. 316/928) naklettiği bir rivayet istisna edilecek olursa, kaynaklar Hafsa'dan sonra bu nüshanın kime intikal ettiği hususunda bir kayda yer vermiyorlar. İbn Ebî Dâvûdun bu rivayetine itibar edilecek olursa¹⁵ Merve b. El-Hakem'in bu nüshayı Hafsa'dan istediği, Hafsa'nın buna razı olmadığı, ancak Hafsa'nın vefatından hemen sonra kardeşi Abdullah b. Ömere haber göndererek ondan istediği, Abdullahın bu isteğe uyarak Mushafı Mervan'a ulaştırdığı, Mervan'ın da -bazı yanlış anlamalara yol açabilir endişesiyle- yaktığı...

¹³ bk. İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-mesâhif*, s. 6.

¹⁴ Misal olarak bk. Aynı eser ve yer.

¹⁵ bk. *Kitâbu'l-mesâhif*, s. 10, 21, 25.

anlaşılmaktadır. Bu rivayette söz konusu edilen “bazı yanlış anlamalara yol açma...” konusu, şüphesiz açıklamaya muhtaç bir konudur. İleride yeri gelince, kısaca üzerinde durulacaktır.¹⁶

8. Hz. Ömer Devrinde Durum:

Hz. Ebû Bekir’den sonra devlet başkanlığına seçilen Hz. Ömer’in hilafeti zamanında, Kur’an öğretimi çalışmalarının hızlandırılması dışında bu konuda önemli bir olaya raslamıyoruz. Onu daha çok Kur’an öğretimi ile meşgul buluyoruz. Başkent Medine’nin uzağındaki yerleşme merkezlerine, Şam’a, Filistin’e, Hıms’a... Kur’an öğretmenlerinin gönderildiğini görüyoruz.¹⁷

9. Hz. Osman Devrinde Önemli Gelişmeler ve Mushaf Nushalarının Çoğaltılması:

Ancak yılların ilerlemesi ve sınırların genişlemesi, Kur’an konusunda önemli bazı gelişmelere yol açtı. Şöyle ki:

Fetihlerin genişlemesiyle değişik dil, şive ve lehçeleri konuşan toplumlar müslüman oluyor, Kur’an okumağa çalışıyorlardı. Bunun tabîî bir sonucu olarak Kur’an okumada bazı ayrılıklar ortaya çıktı. Şüphesiz bu ayrılıkların bir kısmı Kur’an’ı kendilerine öğreten muallim sahâbilerin okuyuşlarındaki kırâet (okuyuş) farklarına dayanıyordu ve bu farklı kırâetler, bizzat Hz. Peygamber (s.a.)’in ta’limi ile sabitti. Kaynaklar bu konuda özellikle Ermenistan ve Azerbeycan’ın fethi sırasında meydana gelen olaydan söz ederler. Bu fetihle Irak’lı askerlerle, Şam’lı askerler bir araya gelmişlerdi. Birbirlerinin okuyuşlarını hatalı görmeye başlayan tartışmalar büyük bir fitneye yol açabilirdi. Durumun ciddiyetini kavrayanlardan biri olan Huzeyfe b. El-Yemân, doğruca zamanın Halifesi Hz. Osman’a geldi. Olayı anlattı. Tedbir istedi.

Halife, yaptığı istişareler sonunda resmî Kur’an nushalarının çoğaltılmasını ve belli başlı yerleşme merkezlerine göndermeyi kararlaştırdı.

Hz. Ebû Bekir zamanında Kur’an’ı cem’eden (iki kapak arasına alınması çalışmalarını yürütüp sonuçlandıran) sahâbî Zeyd b. Sâbit başta olmak üzere dört kişilik bir komisyon kurarak İmam Mushaf’ın nüshalarının çoğaltılmasını emretti. Diğer kâtipler Abdullah b. Zubeyr, Sa’d b. Ebî vakkas ve Abdurrahman b. Hâris b. Hişam’dı. İlk iş, Hz. Peygamber’in eşi ve Hz. Ömer’in kızı Hafsa’daki resmi nushanın getirilmesi oldu. Bu nusha asıl alınarak Kur’anın nushaları çoğaltıldı.¹⁸

¹⁶ bk. s.

¹⁷ bk. İbn Sa’d, Tabakat, II, 357.

¹⁸ bk. Buhârî, *es-Sahih*, VI, 99.

Burada şuna işaret edilmelidir ki, bu nushaların sayısı hakkında kaynakların verdiği bilgiler değişiktir. 4 veya 5, ya da 7 nüsha olduğu yolunda değişik rivayetler vardır. Suyûtî'nin (öl. 911/1505) daha meşhur saydığı 5 adedi ile ilgili rivayete itibar edilecek olursa bu nüshalar Mekke, Kûfe, Basra ve Şam'a gönderilmişler, bir tanesi de Medine'de alıkonulmuştur. Bu mushafların gönderilmesiyle birlikte, bunların metinlerine uymayan mushafların yakılması da emredilmiş, yazılarına aykırı düşen okuyuşların yasaklanması istenmiştir.¹⁹

10. Çoğaltılan Nushalar Arasındaki Küçük Ayrılıklar:

Hiz. Osman'ın yazdırdığı bu mushaf nushaları ile ilgili olarak burada kayda değer bir konu da, bu nüshalar arasında mahdut sayıda da olsa bazı kelimelerin yapı ve yazılışındaki farklılıklarla, birbirilerine karşı bir kaç harflik te olsa fazlalık ve noksanlıklardır.

Bilindiği üzere Kur'an, büyük çoğunluğu okuma yazma bilmeyen, birbirlerinden çok ayrı şive ve lehçeleri konuşan kabilelerden meydana gelen bir kavme gönderilmiştir. Ümmetinin bu sosyal ve kültürel yapısına bizzat Hiz. Muhammed (s.a.) de zaman zaman değinmiştir.

Ama Kur'an'ın gönderilişindeki asıl gaye, onun getirdiği tevhid (birleme) inancının sür'atle yayılması ve bu inancın gereklerinin yerine getirilmesi idi. O halde bu ana gayeye hızla ulaşılabilmesi için ayrı lehçeleri konuşan insanları bir lehçe üzerinde birleştirmek kolay olmayacaktı. Bu yüzdendir ki, Allah tarafından gönderilen bir ruhsatla herkesin kendi lehçesi ile Kur'an'ı okuması kolaylığı sağlandı.²⁰ Hele ilk yıllarda bu ruhsatın sınırları, eş manalı kelimeleri de kapsayacak ölçüde genişti.

Daha sonraları, toplumun yetişmesine paralel olarak bunların bir kısmı nesholundu (kaldırıldı). Ancak Hiz. Muhammed (s.a.)'in vefatı yılına raslayan Ramazan ayında Cibril ile Hiz. Peygamber, Kur'anın tamamını karşılaştırmak üzere hatmederlerken, aynı ayet veya kelimeler üzerindeki bazı farklı okuyuşlar ibka edildi. Bunların çoğunu okumağa Hiz. Ebû Bekir'in resmi Mushaf'ının yazısı elverişli idiyse de, mahdut sayıda bazı farklı okuyuşları aynı metinde yazı olarak göstermek mümkün değildi. Aslında bu teferruat, Hiz. Ebû Bekir'in gayesinin de dışında idi. O'nun gayesi, -Kur'an'ın tamamını ezbere bilen yüzlerce insanın hayatta olmasına rağmen- gelecek için elde resmi bir nüshanın bulunmasını sağlamaktı.

¹⁹ bk. İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-mesâhif*, s. 34; Dâni, *el-Mukni*, s. 9; Suyûtî, *el-İtkan*, I, 72.

²⁰ bk. Buhârî, *es-Sahîh*, VI, 100; Muslim, *es-Sahîh*, II, 203.

Hız. Osman mushafların sayısını çoğaltma kararını verince, aynı kelimelerdeki bu yazılış ayrılığı ile ilgili yerlerde değişik yazılışlardan birini mushaflardan birkaçına, diğerini de geride kalanlara yazdırmayı uygun buldu. Böylece Hız. Osman, son arzda (Hız. Peygamber'le Cibril'in Kur'an'ı son karşılaştırma ve kontrollerinde) ibka edilen bütün farklılıkları mushaflarında göstermiş oldu.²¹

Daha önce bir başka vesile ile değinilen bir hususa burada dönmek yerinde olacaktır:

Hız. Ebû Bekir'in cemettiği Mushaf'ın, en son Hafsa'ya intikal ettiğini, onun ölümünden sonra Mervan'ın bu Mushaf'ı getirterek yaktığını, sebep olarak ta "ileride bazı yanlış anlamalara yol açabileceği..."ni ileri sürdüğünü zikretmiştik.²² Şüphesiz bu yanlış anlama meselesi, açıklanması gereken bir konudur. Kanaatımızca Mervan'ın bundan maksadı şu olsa gerektir: Daha önce de izah edildiği üzere Hız. Ebû Bekir bu Mushaf'ı ile, o güne kadar dağınık halde bulunan Kur'an âyetlerini bir araya getirmek istemiştir. Bütün okuyuş farklarını göstermek, onun gayesinin dışındadır. Şu kadar ki, Mushaf'ına nokta ve hareke koydurmamakla bir çok kırâet (okuyuş) farklarını câmî olmasını sağlamıştır. Ama Hız. Osman, Hız. Ebû Bekir'in yaptığı gibi nokta ve hareke kullanmamak suretiyle birçok okuyuş ve lehçe farklarını câmî kılmak yanında Kur'an nushalarını çoğaltırken son arzda ibka edilen ve fakat bu yazılışla ifadesi mümkün olmayan farklılıkları da mushaflarında göstermek gibi çok önemli bir gayeyi de benimsemiş, muhtelif mushaflar yazdırmak ve yazılışları farklı olan kırâetleri bu mushaflara tevzi etmek suretiyle de bunu gerçekleştirmiştir. Bu duruma göre artık bu asıl nusha fonksiyonunu tamamlamıştır. Yarın bir ihtilafa mevzu olmaktansa yakılması daha uygun olacaktır...

11. Ashâbın Hız. Osman'ın Çalışmasını Onaylaması:

Burada şunu da belirtmeliyiz ki, Hız. Ebû Bekir'de olduğu gibi Hız. Osman'ın yaptığı çalışma da bütün sahâbiler tarafından tasvib görmüş, beğenilmiş ve öğülmüştür. Vahye aykırı bir noktasının bulunduğunu ileri süren olmamıştır. Ashâbın ileri gelenlerinin hemen hepsinin hayatta olduğu bir sırada ve hepsinin tasvibine mazhar olan bu çalışma, hiç şüphesiz asırlardır, müminlerin en önemli huzur vesilelerinden biri olmuştur. Bu konuda örnek olarak Hız. Ali'nin bir sözünü zikretmek mümkündür. Hız. Ali şöyle demiştir:

-“Osman bu işi yapmasaydı ben yapardım.”²³

²¹ Hız. Osman'ın mushaflarındaki bu farklı yazılışlarla ilgili örnekleri bir arada görmek üzere bk. İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-mesâhif*, s. 37-49; *Mukaddimetân fi ulûmi'l-Kur'ân*, s. 117 vd.

²² bk. s. ???

²³ İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, s. 12; ayrıca bk. İbn Kesîr, *Fedâilu'l-Kurân*, s. 18-27.

12. Hz. Osman'ın Mushaflarının Akıbeti:

Burada hatıra gelen bir başka soru da, Hz. Osman'ın yazdırdığı bu mushafların akibetinin ne olduğu konusudur. Sayıları mahdud da olsa birinci hicrî asır içinde yazıldığında şüphe olmayan bazı mushaflar günümüze kadar intikal etmiş ise de, Hz. Osman'ın resmî mushafları için bunu söyleyemiyoruz. Bu konuda Prof.Dr. Muhammed Hamidullah şunları yazıyor:

“Hz. Osman tarafından vilayet merkezlerine gönderilen nushalar, asırların tevâlisiyle (bir adedi müstesna) ziyaa uğradı. Halen Taşket'te bulunan onlardan yalnız bir tanesi bizim zamanımıza kadar geldi. Rusya'nın Çarlık hükümeti onun faksmile bir röprodüksiyonunu (fotoğraf veya başka bir şekilde tamı tamına kopyasını) neşretmişti; görüyoruz ki bugün kullanılmakta olanlarla onun (Taşketteki Kur'anın) arasında tamı tamına bir ayniyet vardır. Aynı şey hicretin birinci asrında gelen ve bugün hala mevcut olan tam veya parça, Kur'an'ın el yazmaları hakkında da doğrudur.”²⁴

Taşket'teki nusha hakkında ortaya konan bu hükmün doğru olmadığı yolunda da görüşler de ileri sürülmüştür.²⁵

Ancak bazı eski müelliflerin şهادetlerinden anlaşıldığına göre bunlardan bir kısmı daha sonraki asırlarda muhtelif yerlerde görülmüştür. Mesela Şam'a gönderilen mushaf, en azından hicrî 8. asra kadar korunabilmiştir. İbn Kesir (öl. 778/1372) bunun Şam camiinde bulunduğunu, buraya 518 yılında Taberiyye şehrinden nakledildiğini kaydediyor ve “Ben bu mushafı gördüm. Çok güzel, büyük ve hacimli bir mushaftı. Güzel, açık ve sağlam bir hatla yazılmıştı. Mürekkebi de bozulmamıştı. Sanıyorum, yaprakları ince deve derisindendi.” diyor.²⁶

Kütüphane ve müzelerde mevcut diğer bazı mushaflar için de Hz. Osman'ın mushaflarından biri olabileceği yolunda görüşler ortaya atanlar varsa da -bu mushafların hicrî ilk asra ait olduklarında şüphe olmamakla birlikte- Hz. Osman'ın resmen çoğaltarak tevzi ettiği mushaflardan olup olmadıkları konusunda kesin bir şey söylemek mümkün olmamaktadır.

²⁴ *İslâma Giriş*, s. 25.

²⁵ bk. Keskiöğlü, *Kur'an Tarihi*, s. 250.

²⁶ *Fedâilu'l-Kur'an*, s. 26.

Ama Şu hususu açıkça ifade edebiliriz ki, hicrî birinci asırdan günümüze kadar gelen Kur'an nushaları ve sayfaları ile elimizde mevcut mushaflar arasında herhangi bir ayrılıktan söz etmeğe imkân yoktur.

KIRÂET AYRILIKLARI

1. Kırâet Ayrılıklarının Sebebi:

Günümüze kadar gelen ve ‘‘Kırâet-i seb'a’’ veya ‘‘aşere’’ terimleriyle ifade edilen değişik kırâet farklarına gelince; daha önce de işaret edildiği gibi bunlar bizzat Hz. Peygamber'in vahye dayalı ruhsatından kaynaklanmaktadır. Ümmî (okuma yazma bilmeyen) bir kavme indirilen Kur'an, -hızlı öğrenmeyi temin gayesiyle- Şüphesiz bazı kolaylıkları da beraberinde getirmiştir: Kur'anın nzl yedi harf üzere olmuştur. Bu yedi harfin izahında değişik görüşler ortaya atılmışsa da, kolaylık esasına dayalı bir genişliği içine aldığında Şüphe yoktur. Raslllah'ın hayatı boyunca O'nun nesli bu ruhsattan geniş ölçüde yararlandı. Her bir değişik rkn vahye ve ilâhî msadeye dayalı bu okuyuş farkları, bizzat O'nun ta'limiyle yayıldı ve okundu.

2. Kırâet İlminin Tedvini:

Raslllah (s.a.)'den sonra ve bilhassa hicrî ikinci asır içinde kırâetler konusunda ciddi çalışmalar yapıldı. Bu dalda mütehasıs âlimler (kurrâ) yetişti. Eserler te'lif edilmeğe baŐlandı. Kurrâ bir taraftan bu ilmi bütün okuyuş farklarıyla hıfzetmeğe çalıŐırken, diğer taraftan bu değişik okuyuşlar ve vecihler arasında tercihler yaptılar. Bu tercihleri ile de onların bu ilimdeki Őahsiyetleri ve özellikleri ortaya ıktı.

Bu geliŐmeyi, bu zevâtın okuyuş hususiyetleri üzerinde başka âlimlerin eserler te'lif etmesi devri takib etti. Müellifler bu eserlerinde, kendi ölçülerinin ve tercihlerinin tabiî bir sonucu olarak değişik kurrâya ve okuyuŐlarına yer verdiler.

Bu konuda te'lif edilen ilk eserin Eb Ubeyd el-Kasim b. Sellâm el-Heravî'ye (l. 224/838) ait olduğunu biliyoruz. Eb Ubeyd'in bu eseri hakkında fazla bilgimiz olmamakla birlikte, kaynakların verdiği malumata göre müellif bu eserinde 25 kurrâya yer vermiŐtir.²⁷

Daha sonra ‘‘kitâbu'l-hamse’’lerin, ‘‘Kitâbu's-semâniye’’lerin ve daha çok kurrâya yer veren diğer eserlerin bu eseri takib ettiğini görüyoruz.

Ancak bu eserlerden birisi var ki, gerek yaptığı seçme, gerekse seçtiği Őahısların sayısı itibariyle diğerlerinden daha çok ilgi görmüş ve daha sonraki yıllarda artık bu ilimle meşgul

²⁷ bk. Cezerî, *en-NeŐr*, I, 33-34.

olanların çalışma alanlarını bir bakıma sınırlandırmıştır. Bu eser, Ebû Bekr b. Mucâhid'in (öl. 324/935) "Kitâbu's-seb'a"sıdır (Mısır'da 1972 yılında neşredilmiştir).

KUR'AN'DA SÛRE VE ÂYETLER

Kur'an'ın kendine özel tarzda bölümlere ayrıldığını görüyoruz. Bu bölümlere "sûre" denilmekte olup, sayıları 114 tür.

Sûreleri meydana getiren daha kısa bölümlere ise "âyet" denilmiştir.

Âyetlerin sayısı konusunda değişik görüşler vardır. Bu ayrılık, şüphesiz onda herhangi bir âyeti fazla veya eksik kabul etmekten ileri gelmemekte, bazı cümle ve metinlere bir veya iki âyet itibar etmekten ve sûre başlarındaki "besmele"lerin her birini ayrı bir âyet sayıp saymamak gibi hususlardan (sayıdaki metod ayrılıklarından) doğmaktadır. Buna göre de ortaya değişik rakamlar çıkmaktadır. Bu itibarla Kur'an âyetlerinin sayısı için 6 bin küsur demek doğru olacaktır.

Kaynaklarda bu konuda ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Hatta bu kaynaklar Kur'an'ın kelimelerinin ve harflerinin sayısı hakkında da bilgi veriyorlar.

Sayıdaki metod ayrılığı sebebiyle farklı rakamlara ulaşıldığı anlaşılıyor ise de, bu çalışmalar, müslümanların Kur'an üzerine ne derece eğildiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Bir bakıma resmî anlamı olan bir çalışmayı da Haccâc b. Yusuf'un (öl. 95/714) yaptırdığı anlaşılmaktadır. Haccâc, Basra kurrâsından el-Hasenu'l-Basrî, Ebu'l-Âliye, Nasr b. Âsım, Âsım el-Cahderî ve Mâlik b. Dînâr'ı bir araya getirmiş ve Kur'anın harflerini saymalarını istemiştir. Dört aylık bir çalışmadan sonra sayım tamamlanmış, Kur'an kelimelerinin sayısının 77439 olduğu, harflerin sayısının ise 323015 bulunduğu anlaşılmıştır.²⁸

1. Kur'an'da Âyetlerin Tertibi:

Kur'an tarihi tetkik edildiğinde görülür ki, Kur'an'ın ne sûreleri ve ne de âyetleri Hz. Muhammed (s.a.)'e gönderiliş sırasına uygun olarak düzenlenmemiştir. Nitekim ilk nâzil olan âyetler, bugün elimizde bulunan mushafların 96. sûresinde yer almaktadır. Bu durum karşısında önemli bir soru ortaya çıkmaktadır:

- Acaba sûre ve âyetlerin sıralaması kim tarafından yapılmıştır?

²⁸ bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 249 vd.; Suyûtî, *el-İtkan*, I, 184 vd.

Şüphesiz Hz. Osman'dan bu yana nesillerden nesillere intikal edip gelen yazma ve matbu mushaflar arasında bu konuda herhangi bir ayrılıktan söz etmek mümkün değildir. O halde bu tertip, en azından Hz. Osman'ın mushaflariyle başlamış görünmektedir. Bu duruma göre sorumluzun cevabının Hz. Osman'la ve onun resmî çalışmalarla ortaya koyup çevre illere gönderdiği mushaflarla kesin ilgisi vardır. Konuya bu açıdan bakınca sorumluzu:

- Hz. Osman bu mushafları yazdırırken sûre ve âyetlerin tertibinde hangi esasa göre hareket etmiştir?.. şeklinde biraz daha özelleştirmemiz gerekmektedir.

Evet, Buhârî'nin "es-Sahîh"i başta olmak üzere en eski hadis kaynaklarında sorumluzun âyetlerle ilgili bölümünü çözümlenmeye yetecek kadar açıklık bulabiliyoruz. Bunlardan biri şöyledir:

Hz. Osman mushaflarını yazdırırken 2. surenin 240. ayetine gelince Abdullah b. Zubeyr, bu ayetin 234. ayetle neshedildiğini (manasının yürürlükten kaldırıldığını) hatırlattı ve:

- "Yazmasanız olmaz mı?" anlamında bir hatırlatma yaptı. Hz. Osmanın cevabı şu oldu:

- "Ey kardeşimin oğlu! Ondan hiçbir şeyi yerinden oynatmağa benim gücüm yetmez."²⁹

Bizzat Hz. Peygamber'in vahî geldiği zaman "Bu ayeti filan surenin filan yerine koyunuz..." anlamına gelen emirlerine de yine aynı kaynaklarda raslamak mümkündür.³⁰

Bu ve benzeri rivayetlere müstenidendir ki, kaynaklar, âyetlerin tertibinin tevkîfi olduğu (bizzat Hz. Peygamber'in vahye dayanarak öğretmesi suretiyle yapıldığı) görüşünde birleşmişlerdir. Buna göre Hz. Osman, mushaflarını yazdırırken hiçbir sûrede âyetlerin tertibi konusunda her hangi bir tasarrufta bulunmamış, Hz. Peygamber'in öğrettiği ve sahâbîlerin bellediği düzeni aynen korumuştur.

2. Kur'an'da Sûrelerin Tertibi:

Sorumuzun, sûrelerin tertibi ile ilgili bölümünde durum farklıdır. Bu konuda müellifler değişik görüşlerden söz ediyorlar. Her ne kadar çoğunluk, Hz. Osmanın yazdırdığı mushaflardaki sûrelerin tertibinin de tevkîfi olduğu görüşünü benimseyip savunuyorlar ise de, bu tertibin, sahâbîlerin ictihadı ile ortaya çıktığını ileri sürenler de vardır.³¹

²⁹ Buhârî, *es-Sahîh*, V, 160.

³⁰ Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, I, 209.

³¹ bk. Zerkeşî, *el-Burhan*, I, 256 vd.; Suyûtî, *el-İtkan*, I, 172 vd.

MUSHAFLARIN HAREKELENMESİ VE NOKTALANMASI

Gerek Hz. Muhammed (s.a.), gerekse O'nun sahâbîleri zamanında özellikle resmî Kur'an yazısında nokta ve hareke kullanılmadı (özel mushaflarda bazı işaretlerin bulunduğunu gösteren rivayetler var ise de, bunların yaygın hale gelmediği ve gelişme göstermediği muhakkaktır).

Bundan da maksat, -daha önce de işaret edildiği gibi- değişik şive ve lehçeleri, Hz. Peygamber'in iznine ve öğretmesine dayanan kırâet farklarını icra etmeye metinlerin elverişli olması idi.

Kezâ, Kur'ânı aşağı yukarı eşit 30 bölüme ayıran cüz işaretleri ve bu cüzleri kendi içinde bölümlere ayıran hizib işaretleri de ilk mushaflarda yoktu.

Ama yabancı unsurların ve Arapçayı bilmeyenlerin islâma girmeleri ile durum değişti. Onlar noktasız ve harekesiz mushafları okumakta güçlük çekiyorlar, hatta Kur'ân'ı yanlış okuyorlardı. Bu yüzden, okumayı kolaylaştırmak üzere bazı işaretlerin kullanılması zarureti ortaya çıktı.

1. Kelime Sonlarının Noktalarla Harekelenmesi:

Konuya el atma işi, önce kelimelerin sonlarını noktalarla harekelemek şeklinde başladı. Çünkü yanılmalar, önce kelimelerin sonlarının harekelerini (îrabını) tayinde vuku bulmuş, sonra noktalamaya ihtiyaç duyulmuştur.

Daha sonra, yazılışta birbirine benzeyen harfleri ayırdetmek üzere bu harfler noktalandı. Ve nihayet bu gelişme, bugünkü mushaflarda görülen hareke ve noktaların konması şeklinde olgunlaştı.

Kaynaklar, nokta ve hareke çalışmalarında kendilerinden sözedilen âlimlerin isimleri üzerindeki ihtilaflardan ve bu çalışmaların hangisini kimin gerçekleştirdiği yolundaki değişik görüşlerden söz ederlerse de, en yaygın görüşe göre, kelimelerin sonlarını ilk defa noktalar koyarak harekeleyen Ebu'l-Esved ed-Duelî (öl. 69/688)'dir.

Kaynakların verdiği bilgiye göre Ebu'l-Esved bu konuda Hz Ali'den bir tavsiye ve öğüt almış, bunu kendi nefsinde saklı tutmuş, Ziyâd b. Ebîh (öl. 53/673) zamanına kadar kimseye açıklamamıştır. Halka rehber olmak üzere bildiğini ortaya koyması için kendisine müracaat edilince de, mushaflar için harekelemenin ilk kaidelerini ortaya koymuştur. Buna göre:

“Fetha” için harfin üstüne bir nokta, “damme” için önüne (kendinden sonra) bir nokta, “kesre” için altına bir nokta konmuş ve tenvin için de çift nokta kullanılmıştır.³²

2. Bazı Harflerin Noktalanması ve Şedde, Sükûn, Hemze... İşaretlerinin Kullanılması:

Konunun daha sonraki gelişmelerinde ve bazı harflerin birbirinden ayrılması için yapılan çalışmalarda Nasr b. Âsım (öl. 89/708) ve Yahyâ b. Ya'mer (öl. 129/746) isimleri ile karşılaşırız. Bu isimlerle ikinci merhalesine ulaşan noktalama ve harekeleme çalışmalarının, daha sonra Halil b. Ahmed'in (öl. 170/786) elinde olgunlaştığını görüyoruz. Halil, hareke ve nokta işaretlerinin bugünkü şeklini ortaya koymuş, yine bugünkü mushaflarda gördüğümüz sükûn, şedde, hemze... gibi işaretleri icad etmiştir. Bu duruma göre, harekeleme ve noktalama çalışmalarının henüz hicrî 2. asırda en olgun seviyeye yükseldiğini, artık yabancılar için de Kur'an okumadaki güçlüğü tamamen ortadan kalkmış olduğunu söyleyebiliriz.³³

3. Mushaflarda Hareke ve Nokta Kullanmanın Cevâzi:

Ancak burada hemen şu hususu da belirtmeliyiz ki, okumayı kolaylaştırmak maksadıyla Kur'an metnine ilave edilen nokta, hareke ve diğer işaretlerle ilgili çalışmalara paralel olarak, bunun câiz olup olmadığı yolunda da âlimler arasında ilmî tartışmalar olmuştur.

Bazılarının bu işi çirkin görmesine ve Kur'an'ın Hz. Osman'dan tevârüs edilen sâfiyetini korumak gereğine aykırı bulmasına rağmen³⁴ çoğunluğun bunu güzel görmesi ve Kur'an öğretiminin de bu sayede -özellikle Arapça bilmeyenler için- kolaylaşması üzerine uygulama tutundu, benimsendi ve yayıldı, günümüze kadar geldi.

KUR'ÂN'IN MUHTEVÂSİ ve GAYESİ

Kur'anın muhtevâsı incelendiği zaman onda iman, ibadet, muâmelât, ahlâk... gibi çeşitli konularda ortaya konmuş emirlerin, yasakların ve öğütlerin yanında birçok ilmî konulara da değinildiği, astronomik gerçeklere, fizikî hakikatlere, insan anatomisi ile ilgili konulara... işaret edildiği görülür.

Ama bütün bunlardan, onun asıl ve tek bir gayesi olduğu da gözden kaçmaz. Bu gaye, insanların hidayete erdirilmeleri, doğru yolu bulmaları, Allahın hoşnutluğunu kazanmış olarak hayatlarını sürdürmeleri, mes'ut olmaları ve böylece ebedî hayata ak alınla gitmeleridir. Buna

³² Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, I, 4-5; III, 343-344.

³³ bk. Dâni, *el-Muhkem*, s. 2/9; Suyûtî, *el-İtkan*, IV, 160-162.

³⁴ bk. Dâni, *el-Muhkem*, s. 10-13.

göre ondaki her emir, her yasak aynı gayeye yöneliktir. Yer verilen ilmî gerçekler, insana kendini tanıtmak, kendini buldurmak, düşündürmek ve gerçeği buldurmak içindir.

“Bu, doğruluğu şüphe götürmeyen ve Allaha karşı gelmekten sakınanlara yol gösteren kitaptır”³⁵, “Ey Muhammed! Bu Kur’an, ayetlerini iyiden iyiye düşünsünler, akli olanlar ibret alsınlar diye sana indirdiğimiz feyz kaynağı bir kitaptır”³⁶ meâlindeki ayetlerle bu asıl gaye açıkça ortaya konmuştur.

Hz. Muhammed (s.a.)’in, Kur’an okumayı teşvik eden, onu öğrenen ve öğretenleri öven birçok hadisleri vardır. Hiç şüphesiz bundan da maksat, manaları üzerinde durup düşünülmesi ve bu manaların gösterdiği hayatın gerçekleştirilmesidir. Gösterdiği yönde hareket etmedikçe onu okumanın, hatimler indirmenin bir anlamı olmayacağında şüphe yoktur. Bu gibiler hakkında Hz. Peygamberin kullandığı dil, oldukça ağırdır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

“Kur’an’ı Arap lahni (fonetiği, uslûbu) ile okuyunuz. Fâsıkların, Yahûdî ve Nasârâ’nın lahni ve tavrı ile onu okumaktan sakının. Benden sonra bir kavim gelecek; onlar Kur’an’ı şarkıcıların, râhibelerin ve yas tutan kadınların uslubu ile okurlar. Okurlar ama, okudukları hançerelerinden öteye geçmez. Onların da bu okuyuşlarından hoşlananların da kalpleri fitne ile dolmuştur.”³⁷ Bir başka hadisinde de Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Sizin içinizde öyle zümreler türeyecektir ki, siz onların namazları yanında kendi namazlarınızı, oruçları yanında kendi oruçlarınızı, iyi işleri yanında kendi sâlih amellerinizi küçük göreceksiniz (öylesine gözünüzü boyayacaklar). Onlar Kur’an da okuyacaklar. Fakat Kur’an’ın feyz ve tesiri, onların hançerelerinden öte geçmeyecek. Onlar, okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkacaklar...”³⁸

O halde Hz. Muhammed (s.a.)’in teşvik ettiği manada Kur’an okumak için dikkat edilecek hususlar vardır:

Kur’an okuyan kişi abdestli bulunacaktır. Hele abdestsiz olarak Mushaf’a el sürmeyecektir. Çünkü bizzat Kur’anın “Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir”³⁹ hükmü bu konuda kesindir. Bu haliyle mü’min, kendini onu okumaya ruhen ve bedenen hazırlamış, dikkatini bir noktada toplamış ve onu anlamaya hazırlanmış olacaktır.

³⁵ 2:2.

³⁶ 38:29.

³⁷ Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, I, 429/a.

³⁸ Buhârî, *es-Sahîh*, VI, 115.

³⁹ 57:79.

Okunan âyetlerin manası da anlaşılacaktır. Arapça bilmeyenlerin herhalde bu konuda yapacakları şey, kendi dillerine yapılmış terceme ve tefsirlerden yararlanmaktır. Hz. Ali'nin bir sözü şöyledir:

“Kendisinde anlayış ve idrakin bulunmadığı hiçbir ibadette ve yine kendisinde tedebbürün (düşüncenin) bulunmadığı hiçbir kırâette (Kur'an okumada) hayır yoktur.”⁴⁰

Gazâlî'ye (öl. 505/1111) göre de arzu edilen manada Kur'an okumuş olmak için üç şeyin iş birliği halinde olması lâzımdır. Bu üç şey: Ağız, akıl ve kalptir. Ona göre ağzın görevi, ağır ağır ve doğru olarak harfleri çıkarmak, aklın görevi manayı düşünüp anlamak, kalbinki ise bu manalardan gereken dersleri ve tesirleri almaktır. Bir başka deyişle: Ağız okuyacak, akıl terceme edip anlaşılır hale getirecek, kalp te kişinin, o manaların gösterdiği yöne yönelmesini sağlamış olacaktır.⁴¹

Sonuç olarak denilebilir ki, onun indirilişindeki asıl gaye, insanlığın hidayeti olduğuna göre, mü'min okuduğu Kur'an ayetlerinin gösterdiği yönde yaşamaya çalışacak, ahlâkını güzelleştirecek, onun aydınlığında saadeti ve Allahın hoşnutluğunu bulacaktır...

⁴⁰ Gazâlî, *el-İhyâ*, I, 290.

⁴¹ Aynı eser, I, 295.